

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΕΡΙ ΦΙΛΙΑΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

DE L'AMITIÉ

CONSIDÉRANT la conduite de la besogne d'un peintre que j'ai, il m'a pris envie de l'ensuivre. Il choisit le plus bel endroit et milieu de chaque paroi pour y loger un tableau élaboré de toute sa suffisance; et le vuide tout autour, il le remplit de crottesques, qui sont peintures fantasques, n'ayant grâce qu'en la variété et étrangeté. Que sont-ce ici aussi, à la vérité, que crottesques et corps monstrueux, rapiécés de divers membres, sans certaine figure, n'ayant ordre, suite ni proportion que fortuite?

Desinit in piscem mulier formosa superne.

Je vais bien jusques à ce second point avec mon peintre, mais je demeure court en l'autre et meilleure partie: car ma suffisance ne va pas si avant que d'oser entreprendre un tableau riche, poli et formé selon l'art. Je me suis avisé d'en emprunter un d'Étienne de la Boétie, qui honorera tout le reste de cette besogne. C'est un discours auquel il donna nom *La Servitude Volontaire*, mais ceux qui l'ont ignoré l'ont bien proprement depuis rebaptisé *Le Contre Un*. Il l'écrivit par manière d'essai, en sa première jeunesse, à l'honneur de la liberté contre les tyrans. Il court piéça ès mains des gens d'entendement, non sans bien grande et méritée recommandation: car il est gentil,

1. Τὰ Δοκίμια.

2. « Τὸ ἄπάνω μέρος εἶναι μιὰ ὁμορφη γυναίκα, καὶ τὸ ὑπόλοιπο ψάρι. » (Ὁράτιος, *Ποιητικὴ Τέχνη*, στ. 4.)

3. Ὁ La Boétie, ποὺ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ζωντανότερες παρουσίες στὰ Δοκίμια, γεννήθηκε στὰ 1530. Γιὰ τὴν προσωπικότητά του καὶ τὸ ἔργο του, καθὼς καὶ γιὰ τὴ φιλία του μὲ τὸν Montaigne, βλ. σελ. 15-16.

4. Ἡ ἔκδοση τοῦ 1580 γράφει: « πρὶν κλείσει ἀκόμα τὰ 18 τοῦ χρόνια. » Ἴσως ὁμως νὰ ἔγραψε τὴν πραγματεία του καὶ μεγαλύτερος. (Βλ. G. Lanson, *Ἱστορία τῆς Γαλλικῆς Φιλολογίας*, 11ῃ ἔκδ. 1909, κεφ. « Οἱ μεταφραστές. La Boétie ».)

ΠΕΡΙ ΦΙΛΙΑΣ

ΒΛΕΠΟΝΤΑΣ τὸν τρόπο πού πορεύτηκε στὴ δουλειά του ἕνας ζωγράφος πού ἔχω, μοῦ ἤρθε ἡ ὄρεξη νὰ τὸν ἀκολουθήσω. Διάλεξε τὸ πιὸ ὄμορφο μέρος καὶ τὸ μεσανὸ κάθε τοίχου καὶ ἔβαλε μιὰ ζωγραφιὰ πού τὴν ἔφτιαξε μὲ ὅλη τὴν τέχνη του καὶ τὸ ἄδειο ὀλόγυρα, τὸ γιόμισε μὲ «γκροτέσκα», πού εἶναι ζωγραφιές φανταστικὲς πού ἡ χάρη τους βρίσκεται στὴν ποικιλία καὶ στὸ παράξενο. Καὶ τοῦτα ἐδῶ ἑνὶ ἄλλο εἶναι, ἀλήθεια, παρὰ γκροτέσκα καὶ τέρατα, κομμάτι-κομμάτι καμωμένα ἀπὸ διάφορα μέλη, χωρὶς βέβαιη μορφή, καὶ πού τυχαία εἶναι καὶ ἡ ἀναλογία καὶ ἡ συνέχεια καὶ ἡ τάξη τους ;

Desinit in piscem mulier formosa superne⁵.

Πορεύομαι καλὰ μὲ τὸ ζωγράφο μου στὸ δεύτερο τοῦτο μέρος, στὸ ἄλλο ὅμως, καὶ τὸ καλύτερο, δὲν τὰ βγάζω πέρα : γιὰτὶ ἡ ἀξιοσύνη μου δὲν προχωρεῖ τόσο πού νὰ τολμήσω νὰ καταπιαστῶ μὲ μιὰ ζωγραφιὰ πλούσια, δουλεμένη καὶ φτιαγμένη σύμφωνα μὲ τὴν τέχνη. Σκέφτηκα νὰ δανειστῶ μιὰ ἀπὸ τὸν Étienne de La Boétie⁵, πού θὰ τιμήσει ὅλο τὸ ὑπόλοιπο αὐτοῦ ἐδῶ πού γράφω. Εἶναι μιὰ πραγματεία πού τὴ βάφτισε Ἡ Θεληματικὴ Σκλαβιά⁶· ἐκεῖνοι ὅμως πού δὲν τὸ ξέρανε, πολὺ σωστὰ τὴν ξαναβάφτισαν ἀργότερα Ἐναντίον Ἐνός. Τὴν ἔγραψε σὰ δοκιμὴ ὅταν ἦταν πολὺ νέος⁴, θέλοντας νὰ κάνει τὸ ἐγκώμιο τῆς λευτεριᾶς κατὰ τῶν τυράννων. Τριγυρίζει καιρὸ τώρα⁵ στὰ χέρια γνωστικῶν ἀνθρώπων πού ἄξια καὶ πολὺ τὴν τιμοῦν.

5. Τὸ Ἐναντίον Ἐνός, ἀφοῦ κυκλοφόρησε ἐπὶ 28 χρόνια σὲ χειρόγραφο, τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὀλόκληρο στὰ 1576. Ὁ Alexis Bertrand στὴ Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ (τὴ γαλλικὴ) γράφει ὅτι δὲν εἶναι ἕνα ἐλαφρὸ νεανικὸ ἐργάκι ἢ ἕνα ἀναμάσημα ἀπὸ τὸ διάβασμα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, παρὰ μιὰ φλογερὴ σελίδα πολιτικῆς ρητορικῆς, ἢ κραυγὴ μιᾶς ἀγανακτισμένης συνείδησης. Ἀφορμὴ στὸν La Boétie γιὰ νὰ γράψει τὸ Ἐναντίον Ἐνός ἔδωσε ὁ Μονμορανσύ πού, ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, εἶχε κάνει ἀνω-κάτω, μὲ τὶς ἀγριότητες καὶ τὶς ἀρπαγές του (βίαιες εἰσπράξεις φόρων), τὴν ἐπαστατημένη καὶ πνιγμένη ἀπὸ τὶς φορολογίες Guyenne (Sainte-Beuve, *Causeries du Lundi*, τόμ. 4ος, *Nouveaux Documents sur Montaigne*). Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ

et plein ce qu'il est possible. Si y a-t-il bien à dire que ce ne soit le mieux qu'il pût faire ; et si, en l'âge que je l'ai connu, plus avancé, il eût pris un tel dessein que le mien, de mettre par écrit ses fantasmes, nous verrions plusieurs choses rares et qui nous approcheraient bien près de l'honneur de l'Antiquité : car, notamment en cette partie des dons de nature, je n'en connais point qui lui soit comparable. Mais il n'est demeuré de lui que ce discours, encore par rencontre, — et crois qu'il ne le vit onques depuis qu'il lui échappa, — et quelques mémoires sur cet édit de janvier, fameux par nos guerres civiles, qui trouveront encore ailleurs peut-être leur place. C'est tout ce que j'ai pu recouvrer de ses reliques, moi qu'il laissa, d'une si amoureuse recommandation, la mort entre les dents, par son testament, héritier de sa bibliothèque et de ses papiers, outre le livret de ses œuvres que j'ai fait mettre en lumière. Et si suis obligé particulièrement à cette pièce, d'autant qu'elle a servi de moyen à notre première accointance. Car elle me fut montrée longue pièce avant que je l'eusse vu, et me donna la première connaissance de son nom, acheminant ainsi cette amitié que nous avons nourrie, tant que Dieu a voulu, entre nous, si entière et si parfaite que certainement il ne s'en lit guère de pareilles, et, entre nos hommes, il ne s'en voit aucune trace en usage. Il faut tant de rencontres à la bâtir, que c'est beaucoup si la fortune y arrive une fois en trois siècles.

Il n'est rien à quoi il semble que nature nous ait plus acheminé qu'à la société. Et dit Aristote que les bons législateurs ont eu plus de soin de l'amitié que de la justice. Or, le dernier point de sa perfection est cetui-ci. Car, en général, toutes celles que la volupté ou le profit, le besoin public ou privé forge et nourrit, en sont d'autant moins belles et généreuses, et d'autant moins amitiés, qu'elles mêlent autre cause et but et fruit en l'amitié qu'elle même.

Ἐναντίον Ἐνός είναι — πράμα πὺ ἀποσιωπᾶ ὁ Montaigne — καθαρὰ καὶ ἔντονα δημοκρατικὴ. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἴσοι, σύντροφοι καὶ ἀδερφοί. Ἡ ἐλευθερία εἶναι φυσικὴ καὶ θεϊκὴ. Ὁ Ρουσσώ, ὕστερα ἀπὸ δυὸ αἰῶνες, καὶ λίγο ἀργότερα ἢ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση μὲ τὸ περίφημο ἔμβλημά της: « Ἐλευθερία, ἰσότητα, ἀδελφοσύνη », δὲν ἐκήρυξαν τίποτε περισσότερο καὶ τίποτε διαφορετικόν. Ὁ Alexis Bertrand ἀναφέρει καὶ τὴ γνώμη τοῦ Villemain γιὰ τὸ *Ἐναντίον Ἐνός*: « Θὰ νόμιζε κανεὶς ὅτι διαβάζει κανένα ἀρχαῖο χειρόγραφο πὺ βρέθηκε στὰ εἱρεῖλια τῆς Ρώμης, κάτω ἀπὸ τὸ σπασμένο ἄγαλμα τοῦ πιὸ νέου ἀπὸ τοὺς Γράκχους. »

γιατι είναι ἀληθινὰ γεμάτη ὑψηλὰ αἰσθήματα καὶ ὅσο γίνεται μεστή. Βέβαια πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι τὸ καλύτερο πὺν θὰ μπορούσε νὰ φτιάξει ἄν, νὰ ποῦμε, στὴν πιὸ προχωρημένη ηλικία πὺν τὸν γνώρισα, ἀποφάσιζε, σὰν ἐμένα, νὰ γράψει τοὺς διαλογισμοὺς του, θέλαμε ἰδεῖ πολλὰ ἐκλεκτότατα πράματα καὶ πὺν θὰ μᾶς πῆγαιναν κοντὰ-κοντὰ στὴ λαμπράδα τῆς ἀρχαιότητος : γιατί, ἰδιαίτερα σ' αὐτὸ τὸ μέρος τῶν φυσικῶν χαρισμάτων, δὲν ξέρω κανέναν πὺν νὰ μπορεῖ μαζί του νὰ συγκριθεῖ. Δὲν ἔμεινε ὅμως ἀπὸ δαῦτον παρὰ μονάχα τούτη ἢ πραγματεία, κι αὐτὴ τυχαῖα, — καὶ νομίζω ὅτι δὲν τὴν εἶδε ποτὲ ἀπὸ τότε πὺν βγῆκε ἀπ' τὰ χέρια του, — καὶ μερικὰ ἐνθυμήματα ¹ πάνω στὸ διάταγμα τοῦ Γενάρη ², πὺν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοί μας τὸ ἔκαναν ξακουστό, καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ μιλήσω ἴσως κάπου ἄλλου. Αὐτὰ εἶναι ὅ,τι μπόρεσα νὰ περισώσω ἀπ' τ' ἀπομεινάκια του, ἐγὼ πὺν μ' ἄφησε στὴ διαθήκη του, μὲ μιὰ σύσταση γεμάτη τόσο θερμὴν ἀγάπη, ἐκεῖ πὺν χαροπάλευε, κληρονόμο τῆς βιβλιοθήκης του καὶ τῶν χαρτιῶν του, ἄν ἐξαιρέσεις ³ τὴ μικρὴ συλλογὴ ἀπὸ διάφορα ἔργα του πὺν ἔχω τυπώσει. Μάλιστα χρωστῶ ἰδιαίτερη χάρη σ' αὐτὸ τὸ γραφτό του, γιατί στάθηκε ἢ ἀφορμὴ τῆς πρώτης μας γνωριμίας. Γιατὶ μοῦ τὸ ἔδειξαν καιρὸ πρὶν τὸν δῶ, καὶ μ' ἔκανε ν' ἀκούσω πρώτη φορὰ τ' ὄνομά του, ὀδηγώντας ἔτσι πρὸς αὐτὴ τὴ φιλία ἀνάμεσά μας πὺν στάθηκε, ὅσο ὁ Θεὸς τὸ θέλησε, τόσο πλέρια καὶ τέλεια, πὺν σίγουρα δὲ βρίσκει κανεὶς στὰ βιβλία τὴν ὁμοιά της καὶ τίποτε ἀπὸ δαύτην ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ μας. Χρειάζονται τόσα περιστατικά γιὰ νὰ χτιστεῖ, ὥστε εἶναι πολὺ ἄν μιὰ φορὰ σὲ κάθε τρεῖς αἰῶνες ἢ τύχη τὸ πετυχαίνει.

Πρὸς τίποτε ἄλλο δὲ φαίνεται νὰ μᾶς σπρώχνει τόσο πολὺ ἢ φύση, ὅσο πρὸς τὴν ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους. Καὶ λέει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι οἱ καλοὶ νομοθέτες γνοιάστηκαν περισσότερο γιὰ τὴ φιλία παρὰ γιὰ τὴ δικαιοσύνη ⁴. Τὸ ἀκρότατο λοιπὸν σημεῖο τῆς τελειότητος αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι τοῦτο [ἢ φιλία]. Γιατὶ, γενικά, ὅλες ἐκεῖνες [οἱ σχέσεις] πὺν ἢ ἡδονὴ ἢ τὸ ὄφελος, ἢ ἀνάγκη ἢ δημόσια ἢ ἢ ἰδιωτικὴ, φτιάχνει καὶ θρέφει ⁵, εἶναι τόσο λιγότερο ὁμορφες κι εὐγενικὲς καὶ τόσο λιγότερο φιλίες, ὅσο ἀνακατώνουν ἄλλο αἶτιο καὶ σκοπὸ καὶ καρπὸ στὴ φιλία, παρ' ὅ,τι τὴν ἴδια τὴ φιλία.

1. Mémoires. Ἀναμνήσεις, ἀπομνημονεύματα, σημειώσεις, σχόλια.

2. Τοῦ 1562. Μὲ τὸ ὁποῖο ἢ Αἰκατερίνη τῶν Μεδίκων ἐπέτρεψε στοὺς καλβινιστὲς ν' ἀσκοῦν τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα ἔξω ἀπὸ τὶς πόλεις.

3. Συμπληρώνει τὸ « αὐτὰ εἶναι ὅ,τι μπόρεσα νὰ περισώσω... »

4. Ἡ φράση αὐτὴ εἶναι προσθήκη τῆς ἐκδοσης τοῦ 1595.

5. Καὶ ἐδῶ τὸ ρῆμα στὸν ἐνικό. Βλ. καὶ σελ. 136, σημ. 5.

Ni ces quatre espèces anciennes : naturelle, sociale, hospitalière, vénérienne, particulièrement n'y conviennent, ni conjointement.

Des enfants aux pères, c'est plutôt respect. L'amitié se nourrit de communication, qui ne peut se trouver entre eux pour la trop grande disparité, et offenserait à l'aventure les devoirs de nature. Car ni toutes les secrètes pensées des pères ne se peuvent communiquer aux enfants pour n'y engendrer une messéante privauté, ni les avertissements et corrections, qui est un des premiers offices d'amitié, ne se pourraient exercer des enfants aux pères. Il s'est trouvé des nations où, par usage, les enfants tuaient leurs pères, et d'autres où les pères tuaient leurs enfants, pour éviter l'empêchement qu'ils se peuvent quelquefois entreporter, et naturellement l'un dépend de la ruine de l'autre. Il s'est trouvé des philosophes dédaignant cette couture naturelle, témoin Aristippus : quand on le pressait de l'affection qu'il devait à ses enfants pour être sortis de lui, il se mit à cracher, disant que cela en était aussi bien sorti ; que nous engendrions bien des poux et des vers. Et cet autre, que Plutarque voulait induire à s'accorder avec son frère : « Je n'en fais pas, dit-il, plus grand état, pour être sorti de même trou. » C'est, à la vérité, un beau nom et plein de dilection que le nom de frère, et à cette cause en fîmes-nous, lui et moi, notre alliance. Mais ce mélange de biens, ces partages, et que la richesse de l'un soit la pauvreté de l'autre, cela détrempe merveilleusement et relâche cette soudure fraternelle. Les frères ayant à conduire le progrès de leur avancement en même sentier et même train, il est force qu'ils se hurtent et choquent souvent. Davantage, la correspondance et relation qui engendre ces vraies et parfaites amitiés, pourquoi se trouvera-t-elle en ceux-ci ? Le père et le fils peuvent être de complexion entièrement éloignée, et les frères aussi. C'est mon fils, c'est mon parent, mais c'est un homme farouche, un méchant ou un sot. Et puis, à mesure que ce sont amitiés que la loi et l'obligation naturelle nous commande, il y a d'autant moins de notre choix et liberté volontaire. Et notre liberté volontaire n'a point de production qui soit plus propre-

1. 'Ο Montaigne πιστεύει και προσπαθεί να δείξει ότι ή αληθινή φιλία, σαν τή δική του τή φιλία με τον La Boétie, είναι ή πιο ανυστερόβουλη και για τούτο και ανώτερη ανθρώπινη σχέση.

2. 'Ο Montaigne λέει « ἄρχισε ».

Ούτε και τὰ τέσσερα παλιὰ εἶδη, ἡ φυσική, ἡ κοινωνική, ἡ φιλία γιὰ τὸν ξενιζόμενο, ἡ ἔρωτική, καθεμιά χωριστά, κι ὅλες μαζί, εἶναι ἡ φιλία¹.

Ἀνάμεσα στὰ παιδιά και στοὺς πατέρες εἶναι μᾶλλον σεβασμός. Ἡ φιλία θρέφεται μ' ἐπικοινωνία, πὺν δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀνάμεσά τους γιὰτὶ εἶναι πάρα πολὺ ἀνόμοιοι, και ἴσως και θὰ ἔβλαψτε και τὰ φυσικά χρέη. Γιατὶ οὔτε ὅλες τὶς κρυφές σκέψεις τους μποροῦν οἱ πατέρες νὰ τὶς ποῦν στὰ παιδιά τους, γιὰ νὰ μὴ γεννηθεῖ μιὰ ἀνάρμοστη οἰκειότητα, οὔτε τὶς ὁρμήνιες και τὰ κατσαδιάσματα, πὺν εἶναι ἓνα ἀπ' τὰ πρῶτα ἔργα τῆς φιλίας, θὰ μποροῦσαν νὰ τὶς κάνουν τὰ παιδιά στοὺς πατέρες. Ἦταν ἔθνη ὅπου συνηθίζονταν τὰ παιδιά νὰ σκοτώνουν τοὺς πατέρες τους, και ἄλλα ὅπου οἱ πατέρες σκότωναν τὰ παιδιά τους, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὸ ἐμπόδιο πὺν μπορεῖ καμιά φορὰ νὰ εἶναι ὁ ἓνας γιὰ τὸν ἄλλον² και φυσικά ὁ ἓνας κρέμεται ἀπ' τὴν καταστροφή τοῦ ἄλλου. Ἦταν φιλόσοφοι πὺν περιφρόνησαν αὐτὴ τὴ φυσική ραφή, μάρτυρας ὁ Ἀρίστιππος : ὅταν τοῦλεγαν και τοῦ ξανάλεγαν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀγαπᾶ τὰ παιδιά του ἀφοῦ εἶχαν βγεῖ ἀπ' αὐτόν, ἀρχιζε³ νὰ φτύνει, λέγοντας ὅτι και οἱ φτυσιές εἶχαν βγεῖ ἀπ' αὐτόν ὅτι και ψεῖρες γεννοῦμε και σκουλήκια. Κι ὁ ἄλλος ἐκεῖνος, πὺν ὁ Πλούταρχος ἤθελε νὰ τὸν πείσει νὰ μονιάσει μὲ τὸν ἀδερφό του : « Δὲν τὸν λογαριάζω περισσότερο, εἶπε, ἐπειδὴ ἔχουμε βγεῖ ἀπ' τὴν ἴδια τρύπα. » Εἶναι ἀλήθεια μιὰ ὁμορφη και τρυφερώτατη λέξη ἡ λέξη ἀδερφός, και γιὰ τοῦτο κάναμε ἐκεῖνος⁴ κι ἐγὼ τὴ λέξη αὐτὴ ἀρεβώνα μας. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ἀνακάτωμα τῶν ἀγαθῶν, ἐκεῖνες οἱ μοιρασιές, και ὁ πλοῦτος τοῦ ἑνὸς νὰ εἶναι ἡ φτώχεια τοῦ ἄλλου, αὐτὸ ἀδυνατίζει πάρα πολὺ και χαλαρώνει τὴν ἀδερφική τούτη κόλληση. Καθὼς εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ ἀδερφοὶ νὰ ὀδηγοῦν τὴν πορεία τῆς προκοπῆς τους στὸ ἴδιο μονοπάτι και μὲ τὴν ἴδια βηματισιά, θέλουν δὲ θέλουν σκοντάφτουν συχνὰ και χτυποῦν ὁ ἓνας στὸν ἄλλον. Και κάτι περισσότερο, ἡ ὁμοιότητα και ἡ συγγένεια πὺν γεννᾶ τὶς ἀληθινές και τέλειες φιλίες, γιὰτὶ τάχατες θὰ βρῖσκεται σὲ δαύτους⁴ ; Ὁ πατέρας κι ὁ γιὸς μπορεῖ νὰ χουν ὀλοτέλα διαφορετικά φυσικά, τὸ ἴδιο κι οἱ ἀδερφοί. Εἶναι ὁ γιὸς μου, εἶναι ὁ γονιός μου⁵ ἀλλ' εἶναι ἓνας ἄνθρωπος ἄγριος, ἓνας γρουσουζης ἢ ἓνας ἀνόητος. Κι ἔπειτα, ὅσο εἶναι φιλίες πὺν ὁ νόμος κι ἡ φυσική ὑποχρέωση μᾶς τὶς ἐπιβάλλει, τόσο λιγότερο ὑπάρχει σ' αὐτὲς δικὴ μας ἐκλογή και λεύτερη θέληση⁶ και ἡ λεύτερη θέλησή μας δὲν ἔχει γέννημα πὺν νᾶναι βαθύτερα δικό της

3. Ὁ La Boétie.

4. Τοὺς ἀδερφούς.

ment sienne que celle de l'affection et amitié. Ce n'est pas que je n'aie essayé de ce côté-là tout ce qui en peut être, ayant eu le meilleur père qui fut onques et le plus indulgent, jusques à son extrême vieillesse, et étant d'une famille fameuse de père en fils et exemplaire en cette partie de la concorde fraternelle,

et ipse

Notus in fratres animi paterni.

D'y comparer l'affection envers les femmes, quoiqu'elle naisse de notre choix, on ne peut, ni la loger en ce rôle. Son feu, je le confesse,

neque enim est dea nescia nostri

Quæ dulcem curis miscet amaritiam,

est plus actif, plus cuisant et plus âpre. Mais c'est un feu téméraire et volage, ondoyant et divers, feu de fièvre, sujet à accès et remises, et qui ne nous tient qu'à un coin. En l'amitié, c'est une chaleur générale et universelle, tempérée au demeurant et égale, une chaleur constante et rassise, toute douceur et polissure, qui n'a rien d'âpre et de poignant. Qui plus est, en l'amour, ce n'est qu'un désir forcené après ce qui nous fuit :

Come segue la lepre il cacciatore

Al freddo, al caldo, alla montagna, al lito ;

Nè più l'estima poi che presa vede,

E sol dietro a chi fugge affretta il piede.

Aussitôt qu'il entre aux termes de l'amitié, c'est-à-dire en la convenance des volontés, il s'évanouit et s'alanguit. La jouissance le perd, comme ayant la fin corporelle et sujette à satiété. L'amitié, au rebours, est jouie à mesure qu'elle est désirée, ne s'élève, se nourrit ni ne prend accroissance qu'en la jouissance comme étant spirituelle, et l'âme s'affinant par l'usage. Sous cette parfaite amitié ces affections

1. Τῆς συγγένειας.

2. « Γνωστός κι ὁ ἴδιος γιὰ τὴν πατρικὴ μου ἀγάπη πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς μου. » (Ὁράτιος, Ὀδὲς, II, 2, 6.)

3. « Γιατὶ δὲν εἶμαι ἄγνωστος στὴ θεὰ ποὺ βάζει μιὰ γλυκιὰ πικρὰ στὸς πόνο τοῦ ἔρωτα. » (Κάτουλλος, Ποιήματα, LXVIII, 17.)

ἀπὸ τὸ γέννημα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φιλίας. Δὲ λέω ὅτι ἀπὸ κείνη τῆ μεριά ¹ δὲ χάρηκα ὅ,τι μπορεῖ νὰ δώσει αὐτὴ ἢ μεριά, ἀφοῦ εἶχα τὸν καλύτερο πατέρα ποὺ ὑπῆρξε ποτὲ καὶ τὸν πιὸ καλόβολο, ὡς τὰ πιὸ βαθιά του γεράματα, καὶ ἀφοῦ εἶμαι ἀπὸ σοὶ ξακουστὸ καὶ παραδειγματικὸ πάππου πρὸς πάππου στὴν ἀδερφικὴ τούτῃ τὴν ἀγάπη,

et ipse

Notus in fratres animi paterni ².

ἵνα συγκρίνεις [μὲ τὴ φιλία] τὴν ἀγάπη γιὰ τὶς γυναῖκες, μ' ὄλο ποὺ αὐτὴ τὴ διαλέγομε, δὲ μπορεῖς, μήτε νὰ τὴ θεωρήσεις φιλία. Ἡ φλόγα τῆς, τ' ὁμολογῶ,

neque enim est dea nescia nostri

Quæ dulcem curis miscet amaritiam ³,

εἶναι πιὸ δυνατὴ, πιὸ καφτερὴ καὶ δριμύτερη. Ἄλλὰ εἶναι μιὰ φλόγα ἀλόγιστη καὶ ἄστατη, κυματιστὴ καὶ πολύμορφη, φωτιὰ πυρετοῦ, ποὺ ἔχει φουντώματα καὶ ἀνάπαυλες, καὶ ποὺ μᾶς κρατᾷ μιὰ γωνιά μας μονάχα. Τῆς φιλίας, εἶναι μιὰ ζέστα γενικὴ καὶ καθολικὴ, ἀλλὰ καὶ μετρημένη καὶ πάντα ἴδια, μιὰ ζέστα σταθερὴ καὶ κατακαθισμένη, ὄλο γλύκα καὶ ἀπαλάδα, ποὺ δὲν ἔχει τίποτε τὸ τραχὺ καὶ τὸ τσουχτερό. Κάτι περισσότερο, στὸν ἔρωτα δὲ βλέπεις παρὰ μιὰ τρολλὴ ἐπιθυμία γιὰ κάτι ποὺ μᾶς φεύγει:

Come segue la lepre il cacciatore

Al freddo, al caldo, alla montagna, al lito;

Nè più l'estima poi che presa vede,

Et sol dietro a chi fugge affretta il piede ⁴.

Μόλις μπεῖ στὴν κοίτη τῆς φιλίας, δηλαδὴ μόλις ταιριάξουν οἱ θελήσεις, σβῆνει κι ἀδυνατίζει. Ἡ ἀπόλαυση τὸν ἐξαφάνίζει, γιὰτὶ ὁ σκοπὸς τοῦ εἶναι σωματικὸς καὶ ὑπόκειται στὸν κόρο. Τὴ φιλία, ἀντίθετα, τὴν ἀπολαβαίνει κατὰ τὸ μέτρο ποὺ τὴν ἐπιθυμεῖς· δὲν ὑψώνεται, δὲ θρέφεται καὶ δὲ μεγαλώνει παρὰ μὲ τὴν ἀπόλαυση, γιὰτὶ εἶναι κάτι πνευματικὸ, καὶ γιὰτὶ ἡ ψυχὴ λεπταίνει μὲ τὴν πράξη. Κάτω ἀπὸ τὴν τέλεια αὐτὴ φιλία ⁵,

4. « Ὅμοια, σὲ κρύα καὶ ζέστες, σὲ βουνὰ καὶ λαγκάδια, ὁ κυνηγὸς κυνηγᾷ τὸ λαγὸ· δὲν τὸν λογαριάζει μόλις τὸν δεῖ πιασμένον, καὶ δὲν ταχύνει τὸ δρόμο του παρὰ γιὰ νὰ πιάσει αὐτὸ ποὺ φεύγει. » (Ἀριόστος, *Μαινόμενος Ὁρλάνδος*, X, στρ. 7.)

5. Τὴ φιλία τοῦ μὲ τὸν La Boétie.

volages ont autrefois trouvé place chez moi, afin que je ne parle de lui, qui n'en confesse que trop par ces vers. Ainsi ces deux passions sont entrées chez moi en connaissance l'une de l'autre; mais en comparaison jamais: la première maintenant sa route d'un vol hautain et superbe, et regardant dédaigneusement cette-ci passer ses pointes bien loin au-dessous d'elle.

Quant aux mariages, outre ce que c'est un marché qui n'a que l'entrée libre (sa durée étant contrainte et forcée, dépendant d'ailleurs que de notre vouloir), et marché qui ordinairement se fait à autres fins, il y survient mille fusées étrangères à démêler parmi, suffisantes à rompre le fil et troubler le cours d'une vive affection; là où, en l'amitié, il n'y a affaire ni commerce que d'elle-même. Joint qu'à dire vrai la suffisance ordinaire des femmes n'est pas pour répondre à cette conférence et communication, nourrice de cette sainte couture; ni leur âme ne semble assez ferme pour soutenir l'étreinte d'un nœud si pressé et si durable. Et certes, sans cela, s'il se pouvait dresser une telle accointance, libre et volontaire, où non seulement les âmes eussent cette entière jouissance, mais encore où les corps eussent part à l'alliance, où l'homme fût engagé tout entier: il est certain que l'amitié en serait plus pleine et plus comble. Mais ce sexe par nul exemple n'y est encore pu arriver, et par le commun consentement des écoles anciennes en est rejeté.

Et cette autre licence grecque est justement abhorrée par nos mœurs. Laquelle pourtant, pour avoir, selon leur usage, une si nécessaire disparité d'âges et différence d'offices entre les amants, ne répondait non plus assez à la parfaite union et convenance qu'ici nous demandons: «*Quis est enim iste amor amicitiae? Cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem?*» Car la pein-

1. Οί έρωτικές.

2. Τόν La Boétie και τὰ 29 σονέτα του, πού ακολουθοῦσαν τὸ *Περὶ Φιλίας* σὲ ὅλες τίς ἐκδόσεις πού ἔγιναν ὅσο ζοῦσε ὁ Montaigne. (Βλ. και σελ. 177, σημ. 7.)

3. Ἡ φιλία και ὁ ἔρωτας.

4. Ἄσχετους μὲ τὸν καθ'αυτὸ γάμο.

5. Τῆς φιλίας. Μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ Montaigne σιχαίνεται τ' ἀφηρημένα.

6. Δίχως αὐτὰ τὰ γυναικεῖα μειονεκτήματα.

7. Τὸ γυναικεῖο.

τοῦτες οἱ ἐφήμερες ἀγάπες¹ βρῆκαν θέση μέσα μου ἄλλοτε, γιὰ νὰ μὴ μιλήσω γι' αὐτόν, πὺ μὲ τὸ παραπάνω ἁομολογιέται σ' αὐτοὺς τοὺς στίχους². Ἔτσι τὰ δυὸ αὐτὰ πάθη³ μπήκανε μέσα μου γνωρίζοντας τὸ ἓνα τὸ ἄλλο· σὲ ἰσοτιμία ὁμως ἀνάμεσά τους ποτέ : τὸ πρῶτο ἀκολουθώντας τὴν πορεία του μ' ἓνα περήφανο καὶ ἀγέρωχο πέταγμα, καὶ κοιτάζοντας περιφρονητικὰ τὸ ἄλλο νὰ τραβάει τὸ δρόμο του πολὺ μακριὰ κάτωθι του.

Ὅσο γιὰ τὸ γάμο, ἔξον πὺ εἶναι ἓνα παζάρι ὅπου μόνο τὸ μπάσιμο εἶναι λεύτερο (μιὰ καὶ ἡ διάρκειά του εἶναι ὑποχρεωτική καὶ ἀναγκαστική, καὶ τ' ὀρίζουν καὶ ἄλλα πράματα καὶ ὄχι μονάχα ἡ θέλησή μας), καὶ παζάρι πὺ συνηθως γίνεται γι' ἄλλους σκοπούς⁴, — ἀνακατώνονται σὲ δαῦτον χίλια ξένα κουβάρια γιὰ ξέμπλεγμα, ἀρκετὰ γιὰ νὰ σπάσουν τὸν εἰρμό καὶ γιὰ νὰ ταράξουν τὸ ρέμα μιᾶς ζωηρῆς ἀγάπης· ἐνῶ στὴ φιλία δὲν ἔχει νὰ κάνει κανεὶς, νὰ πάρει καὶ νὰ δώσει, παρὰ μονάχα μ' αὐτήν. Πρόσθεσε καὶ τ' ὅτι, γιὰ νὰ μιλήσουμε μ' εἰλικρίνεια, ἡ συνηθισμένη ἀξία τῶν γυναικῶν δὲ φτάνει ν' ἀποκριθεῖ σ' αὐτὴ τὴ συνεννόηση καὶ ἐπικοινωνία, βυζάχτρα τῆς ἀγίας αὐτῆς ραφῆς⁵· οὔτε ἡ ψυχὴ τους φαίνεται ἀρκετὰ δυνατὴ γιὰ νὰ βαστάξει τὸ ἀγκάλιασμα ἑνὸς δεσμοῦ τόσο σφιχτοῦ καὶ τόσο μακροῦ. Καὶ βέβαια, δίχως αὐτό⁶, ἂν μπορούσε νὰ ὑπάρξει ἓνα τέτοιο ζύγωμα λεύτερο καὶ ἐθελούσιο, ὅπου ὄχι μονάχα οἱ ψυχὲς θὰ χαίρονταν τὴν πλέρια τούτη ἀπόλαυση, ἀλλ' ὅπου καὶ τὰ σώματα θὰ λάβαιναν μέρος στὴν ἔνωση, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ὀλάκερος θὰ δινόταν, σίγουρο εἶναι ὅτι αὐτὸ θ' ἄκανε τὴ φιλία πὺ γεμάτη καὶ πὺ μεστή. Τὸ φύλο ὁμως τοῦτο⁷ μήτε μιὰ φορὰ δὲ μπόρεσε ἀκόμα νὰ φτάσει ἐκεῖ⁸, καὶ οἱ ἀρχαῖες σχολές, μὲ μιὰ φωνή, τὸ διώχνουν ἐκεῖθε⁹.

Κι ἡ ἄλλη ἐκείνη ἑλληνικὴ ἔλευθερία¹⁰, δίκαια εἶναι στὰ ἤῃη μας τόσο μισητή. Ἡ ὀποία ὀστόσο, ἐπειδὴ παρουσίαζε κατ' ἀνάγκη, σύμφωνα μὲ τὴ συνηθειά τους¹¹, μιὰ τέτοια διαφορὰ στὶς ἡλικίες καὶ στὶς προσφορὲς ἀνάμεσα στοὺς ἔραστες, οὔτε αὐτὴ ἀποκρινόταν ἀρκετὰ στὴν τέλεια ἔνωση καὶ συμφώνια πὺ ζητοῦμε ἐδῶ. « *Quis est enim iste amor amicitiae? Cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem?* »¹² Γιὰ καὶ τὸ

8. Στὴν τέλεια ἰδανικὴ φιλία, σωματικὴ καὶ ψυχικὴ.

9. Τὸ πιστεύουν ἀνίκανο γιὰ μιὰ τέτοια φιλία.

10. Ἡ, σωστότερα, « ἐλευθεριότητα ». Ὁ ἑλληνικὸς ἔρωτας μεταξὺ ὁμοφύλων.

11. Τῶν Ἑλλήνων.

12. « Πραγματικά, τί εἶναι αὐτὴ ἡ ἐρωτικὴ φιλία ; Καὶ γιὰ καὶ μήτε γιὰ ἓνα ἀσχημο νέο δὲν τὴν αἰσθάνεται κανεὶς, μήτε γιὰ ἓναν ὁμορφο γέρο ; » (Κικέρωνος *laenæ disputationes*, IV, 33.)

ture même qu'en fait l'Académie ne me désavouera pas, comme je pense, de dire ainsi de sa part: que cette première fureur inspirée par le fils de Vénus au cœur de l'amant sur l'objet de la fleur d'une tendre jeunesse, à laquelle ils permettent tous les insolents et passionnés efforts que peut produire une ardeur immodérée, était simplement fondée en une beauté externe, fausse image de la génération corporelle. Car en l'esprit elle ne pouvait, duquel la montre était encore cachée, qui n'était qu'en sa naissance, et avant l'âge de germer. Que si cette fureur saisissait un bas courage, les moyens de sa poursuite c'étaient richesses, présents, faveur à l'avancement des dignités, et telle autre basse marchandise, qu'ils réprouvent. Si elle tombait en un courage plus généreux, les entremises étaient généreuses de même: instructions philosophiques, enseignements à révérer la religion, obéir aux lois, mourir pour le bien de son pays, exemples de vaillance, prudence, justice: s'étudiant l'amant de se rendre acceptable par la bonne grâce et beauté de son âme, celle de son corps étant pièce fanée, et espérant par cette société mentale établir un marché plus ferme et durable. Quand cette poursuite arrivait à l'effet en sa saison (car ce qu'ils ne requièrent point en l'amant, qu'il apportât loisir et discrétion en son entreprise, ils le requièrent exactement en l'aimé: d'autant qu'il lui fallait juger d'une beauté interne, de difficile connaissance et abstruse découverte), lors naissait en l'aimé le désir d'une conception spirituelle par l'entremise d'une spirituelle beauté. Cette-ci était ici principale; la corporelle, accidentale et seconde: tout le rebours de l'amant. A cette cause préfèrent-ils l'aimé, et vérifient que les dieux aussi le préfèrent, et tansent grandement le poète Aischylus d'avoir, en l'amour d'Achilles et de Patroclus, donné la part de l'amant à Achilles qui était en la première et imberbe verdure de son adolescence et le plus beau des Grecs. Après cette communauté générale, la maîtresse

1. Τοῦ ἑλληνικοῦ ἔρωτα μεταξὺ ὁμοφύλων.

2. Ὁ Πλάτων καὶ οἱ πλατωνικοί. Γιὰ τοὺς ὁποίους, καθὼς ξέρουμε, ὁ ἀνάμεσα σ' ὁμοφύλους ἔρωτας ἦτανε καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς πνευματικό.

3. Μανία.

4. Οἱ Ἕλληνες. Ὑπονοεῖται τὸ ὑποκείμενο. Τέτοιοι — καὶ χειρότεροι — συντακτικοὶ σχηματισμοὶ ὑπάρχουν πλῆθος στὸν Montaigne.

5. Ἡ ἐρωτικὴ μανία, ὁ ἔρωτας τοῦ ἀντρὸς πρὸς τὸν νέο.

ζωγράφισμά του¹, και έτσι ακόμα όπως τὸ κάνει ἡ 'Ακαδημία², δὲ θὰ μ' ἐμποδίσαι, πιστεύω, νὰ πῶ γιὰ δαῦτον τοῦτα ἐδῶ: ὅτι ἡ πρώτη αὐτὴ μανία, πὺν τὴν ἀνάβει ὁ γιὸς τῆς 'Αφροδίτης στὴν καρδιὰ τοῦ ἐραστῆ γιὰ τὸν ἀνθὸ μιᾶς τρυφερῆς νιότης, στὴν ὁποία³ ἐπιτρέπουν⁴ ὅλα τὰ αὐθάδικα καὶ περίπαθα φανερώματα πὺν μπορεῖ νὰ γεννήσει ἓνα ἄμετρο πάθος, ἦταν θεμελιωμένη μονάχα σὲ μιὰ ἐξωτερικὴ ὁμορφιά, [ἦταν δηλαδὴ μιὰ] ψεύτικη μορφὴ τῆς σωματικῆς ἀγαπαγωγῆς. Γιατὶ δὲ μποροῦσε⁵ [νὰ θεμελιωθεῖ] στὸ πνεῦμα, πὺν ἡ ὄψη τοῦ ἦταν ακόμα κρυμμένη, πὺν μόλις γεννιότανε καὶ δὲν εἶχε ακόμα βλαστήσει. Ὅτι ἂν ἡ μανία αὐτὴ ἔπιανε μιὰ καρδιὰ ταπεινὴ, τὰ μέσα τοῦ κυνηγήματός του⁶ ἦσαν πλούτη, δῶρα, βοήθεια γιὰ τὸ προχώρημα⁷ στὰ ἀξιώματα, καὶ ἄλλα τέτοια ταπεινὰ πράγματα πὺν τ' ἀποδοκιμάζουν⁸. Ἄν ἔπεφτε σὲ μιὰ ἐκλεχτότερη καρδιὰ, τὰ μέσα ἦσαν τὸ ἴδιο ἐκλεχτά: φιλοσοφικὲς νουθεσίαι, διδασκαλίαι γιὰ νὰ σέβεται κανεὶς τὴ θρησκεία, νὰ ὑπακούει στοὺς νόμους, νὰ πεθαίνει γιὰ τὸ καλὸ τῆς πατρίδας του, παραδείγματα ἀντρείας, σύνεσης, δικαιοσύνης· ὁ ἐραστὴς προσπαθοῦσε νὰ γίνεαι ἀγαπητὸς μὲ τὴν εὐγένεια καὶ τὴν ὁμορφιά τῆς ψυχῆς του, μιὰ καὶ εἶχε μαραθεῖ ἀπὸ καιρὸ ἡ ὁμορφιά τοῦ κορμιοῦ του, καὶ ἔλπιζε μὲ τὴν πνευματικὴ αὐτὴ συναναστροφὴ νὰ δημιουργήσαι μιὰ σχέση πὺν γερὴ καὶ διαρκέστερη. Ὅταν τὸ κυνήγημα αὐτὸ τελεσφοροῦσε στὴν ὥρα του (γιατὶ ἐνῶ δὲ γυρεύουν⁹ καθόλου ἀπὸ τὸν ἐρώντα νὰ κάνει δίχως βία καὶ ἀθόρυβα τὸ ἐγχείρημά του, τὸ γυρεύουν ρητὰ ἀπὸ τὸν ἐρώμενο, καὶ τόσο περισσότερο ὅσο ἦταν ἀναγκασμένος νὰ κρίνει μιὰ ἐσωτερικὴ ὁμορφιά, πὺν δύσκολα γνωρίζεται καὶ μὲ κόπο ἀνακαλύπτεται), τότε γεννιότανε στὸν ἐρώμενο ἡ ἐπιθυμία μιᾶς σχέσης πνευματικῆς, μέσῳ μιᾶς πνευματικῆς ὁμορφιάς. Τούτῃ ἦταν ἐδωπέρα ἡ κύρια ἡ σωματικὴ, [ἦτανε] τυχαία καὶ δεύτερη: ἐντελῶς τὸ ἀντίθετο τοῦ ἐραστῆ¹⁰. Γιὰ τοῦτο προτιμοῦν⁹ τὸν ἐρώμενο, καὶ ἀποδείχνουν ὅτι καὶ οἱ θεοὶ τὸν προτιμοῦν, καὶ μαλώνουν γενναῖα τὸν ποιητὴ Αἰσχύλο, πὺν στὸν ἔρωτα ἀνάμεσα Ἄχιλλέα καὶ Πάτροκλου δίνει τὸ μέρος τοῦ ἐραστῆ στὸν Ἄχιλλέα, πὺν ἦταν στὸ πρῶτο καὶ ἀμούστακο χλόισμα τῆς ἐφηβείας του καὶ ὁ πὺν ὁμορφος μὲς στοὺς Ἕλληνας. Ἐπειτα ἀπ' αὐτὴ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἔνωση,

-
6. Τὰ μέσα πὺν μεταχειριζόταν γιὰ τὸ κυνήγημα τοῦ ἀγαπώμενου νέου ὁ ἐραστὴς.
 7. Τοῦ ἀγαπώμενου.
 8. Προφανῶς ὁ ἰδεαλιστὴς Πλάτων καὶ οἱ πλατωνιστές.
 9. Οἱ θεωρητικοὶ αὐτοῦ τοῦ ἔρωτα.
 10. Ἄπ' ὅ,τι συνέβαινε στὸν ἐραστή.

et plus digne partie d'icelle exerçant ses offices et prédominant, ils disent qu'il en provenait des fruits très utiles au privé et au public ; que c'était la force des pays qui en recevaient l'usage, et la principale défense de l'équité et de la liberté : témoin les salutaires amours de Hermodius et d'Aristogiton. Pourtant la nomment-ils sacrée et divine. Et n'est, à leur compte, que la violence des tyrans et lâcheté des peuples qui lui soit adversaire. Enfin, tout ce qu'on peut donner à la faveur de l'Académie, c'est dire que c'était un amour se terminant en amitié, chose qui ne se rapporte pas mal à la définition stoïque de l'amour : « *Amorem conatum esse amicitiae faciendae ex pulchritudinis specie.* » Je reviens à ma description, de façon plus équitable et plus équable. « *Ommino amicitiae, corroboratis jam confirmatisque ingeniis et ætatibus, judicandæ sunt.* »

Au demeurant, ce que nous appelons ordinairement amis et amitiés, ce ne sont qu'accointances et familiarités nouées par quelque occasion ou commodité, par le moyen de laquelle nos âmes s'entre-tiennent. En l'amitié de quoi je parle, elles se mêlent et confondent l'une en l'autre, d'un mélange si universel, qu'elles effacent et ne retrouvent plus la couture qui les a jointes. Si on me presse de dire pourquoi je l'aimais, je sens que cela ne se peut exprimer qu'en répondant : « Parce que c'était lui ; parce que c'était moi. »

Il y a, au delà de tout mon discours et de ce que j'en puis dire particulièrement, ne sais quelle force inexplicable et fatale, médiatrice de cette union. Nous nous cherchions avant que de nous être vus, et, par des rapports que nous voyions l'un de l'autre, qui faisaient en notre affection plus d'effort que ne porte la raison des rapports, je crois par quelque ordonnance du Ciel, nous nous embrassions par nos noms. Et à notre première rencontre, qui fut par hasard en une grande fête et compagnie de ville, nous nous trouvâmes si pris, si connus, si obligés entre nous, que rien dès lors ne nous fut si proche que l'un à l'autre. Il écrivit une satire latine excellente, qui est

1. Ὁ ἔρωτας αὐτός, ἡ ὁλοκληρωτικὴ αὐτὴ ἐπικοινωνία.

2. « Ἐρωτας εἶναι ἢ προσπάθεια ν' ἀποχτήσουμε τὴ φιλία ἐνὸς προσώπου ποῦ μᾶς τραβᾷ μὲ τὴν ὀμορφιά του. » (Κικέρωνας, *Tusculanæ disputationes*, IV, 34.)

3. Στὸ κύριο θέμα τοῦ δοκιμίου του, τὴν καθ'αυτὸ φιλία.

καθὼς τὸ κύριο καὶ ἀνώτερο μέρος τῆς ἀσκοῦσε τὰ λειτουργήματά του κι ἐξουσίαζε, λένε ὅτι ἔβγαιναν ἀπὸ δαύτη καρποὶ δημόσιοι καὶ ἰδιωτικοὶ πολὺ χρήσιμοι· ὅτι ἦταν ἡ δύναμη τῶν τόπων πού τὴν εἶχαν στὶς συνήθειές τους καὶ τὸ κύριο στήριγμα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς λευτεριάς: μάρτυρες οἱ σωτήριοι ἔρωτες τοῦ Ἀρμόδιου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονα. Γιὰ τοῦτο τὴν ὀνομάζουν ἱερὴ καὶ θεία. Καί, κατὰ τὴ γνώμη τους, μονάχα ἡ βία τῶν τυράνων καὶ ἡ δειλία τῶν λαῶν τὴν ἐχτρεύονται. Τέλος, ἡ μόνη παραχώρηση πού μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς στὴν Ἀκαδημία, εἶναι νὰ δεχτεῖ ὅτι ἦταν ἓνας ἔρωτας πού κατέληγε σὲ φιλία· πράγμα πού ταιριάζει κάμποσο μὲ τὸ στωικὸ ὄρισμὸ τοῦ ἔρωτα: « *Amorem conatum esse amicitiae faciendae ex pulchritudinis specie.* »⁴ Γυρίζω στὴν περιγραφή μου⁵ πὺ ταχτικὰ καὶ πὺ στρωτά. « *Omniino amicitiae, corroboratis jam confirmatisque ingeniiis et aetatibus, judicandae sunt.* »⁶

Ἄλλωστε, αὐτὸ πού συνήθως ὀνομάζουμε φίλοι καὶ φιλίες, δὲν εἶναι παρὰ σχέσεις καὶ συναναστροφές πού γεννήθηκαν ἀπὸ κάποια εὐκαιρία ἢ βολικὴ περίσταση⁷, μέσῳ τῆς ὁποίας οἱ ψυχές μας συνδέονται μεταξύ τους. Στὴ φιλία γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦ, οἱ ψυχές σμίγουν καὶ ἀνακατώνονται ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη μ' ἓνα σμίξιμο τόσο ὀλοκληρωτικό, πού σβήνουν καὶ δὲ βρίσκουν πιά τὴ ραφή πού τις ἔνωσε. Ἄν μοῦ γυρέψουν νὰ πῶ γιὰτί τὸν ἀγαποῦσα, νιώθω ὅτι δὲ μπορεῖ αὐτὸ νὰ εἰπωθεῖ παρὰ ἂν ἀπαντήσω: « *Γιὰτί ἦταν ἐκεῖνος· γιὰτί ἦμουν ἐγώ.* »

Πέρα ἀπὸ ὅλα τοῦτα πού γράφω καὶ ἀπὸ ὅ,τι ἰδιαίτερο μπορῶ νὰ πῶ γι' αὐτὴ τὴ φιλία, ὑπάρχει δὲν ξέρω ποιά δύναμη, ἀνεξήγητη καὶ μαρμαίρα, μεσίτρα στὴν ἔνωση αὐτή. Ἀναζητιόμαστε πρὶν ἰδωθοῦμε, καί, ἀπ' αὐτὰ πού ἀκούγαμε ὁ ἓνας γιὰ τὸν ἄλλον⁸, πού εἶχαν περισσότερη ἐπίδραση στὴν ἀγάπη μας παρ' ὅσο εἶναι φυσικὸ νὰ ἔχουν τὰ λόγια, ἀπὸ κάποιο πρόσταγμα, πιστεύω, τοῦ οὐρανοῦ, φιλιόμαστε μὲ τὰ ὀνόματά μας. Καὶ στὸ πρῶτο μας ἀντάμωμα, πού ἡ τύχη τῶφερε νὰ γίνεῖ σὲ μιὰ μεγάλη γιορτὴ καὶ ἐπίσημη συγκέντρωση, βρεθήκαμε τόσο κοντὰ ὁ ἓνας στὸν ἄλλον, τόσο γνώριμοι, τόσο συνδεμένοι μεταξύ μας, ὥστε τίποτε ἔκτοτε δὲ στάθηκε τόσο κοντινὸ γιὰ μᾶς, ὅσο ὁ ἓνας γιὰ τὸν ἄλλον. Ἐγραψε μιὰ θαυμάσια λατινικὴ σάτιρα, πού ἔχει δημοσιευ-

4. « Δὲν πρέπει νὰ κρίνει κανεὶς τίς φιλίες παρὰ μονάχα ὅταν ἔχουν ὀριμάσει τὰ χρόνια καὶ τὸ μυαλό. » (Κικέρων, *Περὶ Φιλίας*, XX.)

5. Συνώνυμα, δυὸ στὴ σειρά, μεταχειρίζεται συχνὰ ὁ Montaigne.

6. Κρίσεις τοῦ Montaigne γιὰ τὸν La Boétie, καὶ τούτου γιὰ τὸν Montaigne, πού τίς μετάδιδαν κοινοὶ γνώριμοι στὸν ἓνα καὶ στὸν ἄλλον.

publiée, par laquelle il excuse et explique la précipitation de notre intelligence, si promptement parvenue à sa perfection. Ayant si peu à durer, et ayant si tard commencé, car nous étions tous deux hommes faits, et lui plus de quelque année, elle n'avait point à perdre temps, et à se régler au patron des amitiés molles et régulières, auxquelles il faut tant de précautions de longue et préalable conversation. Cette-ci n'a point d'autre idée que d'elle-même, et ne se peut rapporter qu'à soi. Ce n'est pas une spéciale considération, ni deux, ni trois, ni quatre, ni mille: c'est je ne sais quelle quintessence de tout ce mélange, qui, ayant saisi toute ma volonté, l'amena se plonger et se perdre dans la sienne; qui, ayant saisi toute sa volonté, l'amena se plonger et se perdre en la mienne, d'une faim, d'une concurrence pareille. Je dis perdre à la vérité, ne nous réservant rien qui nous fût propre ni qui fût ou sien ou mien.

Quand Lælius, en présence des consuls romains, lesquels, après la condamnation de Tiberius Gracchus, poursuivaient tous ceux qui avaient été de son intelligence, vint à s'enquérir de Caius Blossius (qui était le principal de ses amis) combien il eût voulu faire pour lui, et qu'il eût répondu: «Toutes choses»; «Comment, toutes choses?» suivit-il. Eh quoi! s'il t'eût commandé de mettre le feu en nos temples?» «Il ne me l'eût jamais commandé», répliqua Blossius. «Mais s'il l'eût fait?» ajouta Lælius. «J'y eusse obéi», répondit-il. S'il était si parfaitement ami de Gracchus, comme disent les histoires, il n'avait que faire d'offenser les consuls par cette dernière et hardie confession, et ne se devait départir de l'assurance qu'il avait de la volonté de Gracchus. Mais, toutefois, ceux qui accusent cette réponse comme séditieuse, n'entendent pas bien ce mystère, et ne présupposent pas, comme il est, qu'il tenait la volonté de Gracchus en sa manche, et par puissance et par connaissance. Ils étaient plus amis que citoyens, plus amis qu'amis et qu'ennemis de leur pays, qu'amis d'ambition et

1. Ἡ φιλία του με τὸν La Boétie.

2. Δὲ λέει «μποροῦσε». Ἡ φιλία βαστᾶ καὶ τώρα πὺν γράφει, τέτοιες φιλίες δὲ σβήνουν ποτέ.

3. Τῶν δυὸ καὶ τῶν τριῶν καὶ τῶν χίλιων συστατικῶν πὺν κάνουν μιὰ φιλίαν, καὶ πὺν θὰ μποροῦσες νὰ τὰ ξεχωρίσεις καὶ νὰ τὰ ἀριθμήσεις στὶς κοινὲς φιλίες, ὄχι ὁμως καὶ στὴ φιλία ἀνάμεσα La Boétie καὶ Montaigne.

τεῖ, ὅπου δικαιολογεῖ κι ἐξηγεῖ τὴ γοργάδα τῆς φιλίας μας, πὺ τόσο γρήγορα ἔφτασε στὴν τελειότητα. Ἔτσι καθὼς ἔμελλε τόσο λίγο νὰ βαστάξει, καὶ καθὼς εἶχε ἀρχινήσει τόσο ἀργά, γιατί ἡμαστέ κι οἱ δυὸ ἄντρες [ὅταν γνωριστήκαμε] κι ἐκεῖνος κανένα χρόνο μεγαλύτερός μου, δὲν εἶχε καθόλου καιρὸ γιὰ χάσιμο καὶ δὲ μπορούσε νὰ πάρει γιὰ ὑπόδειγμα τὶς ὀκνηρὲς καὶ κανονικὲς φιλίες, πὺ χρειάζονται τόσες προφυλάξεις μακρῶς προηγούμενης συναναστροφῆς. Αὐτὴ ἄλλο πρότυπο δὲ μπορεί ν᾿αἶχει παρὰ μόνο τὸν ἑαυτὸ της καὶ δὲ μπορεί νὰ συσχειστεῖ παρὰ μόνο μὲ τὸν ἑαυτὸ της. Δὲν εἶναι καμιὰ εἰδικὴ σκέψη, οὔτε δυὸ, οὔτε τρεῖς, οὔτε τέσσερις, οὔτε χίλιες, παρὰ δὲν ξέρω τί πενταπόσταγμα ὅλου αὐτοῦ τοῦ μίγματος⁴, αὐτὸ πὺ, ἀδράχνοντας ὅλη τὴ θέλησή μου, τὴν πῆγε καὶ τὴ βούτηξε καὶ τὴν ἔκανε νὰ χαθεῖ μὲς στὴ δική του, αὐτὸ πὺ, ἀδράχνοντας ὅλη τὴ θέλησή του, τὴν πῆγε καὶ τὴ βούτηξε καὶ τὴν ἔκανε νὰ χαθεῖ μὲς στὴ δική μου, μὲ τὴν ἴδια πείνα, μὲ τὴν ἴδια ἀμύλλα. Λέω «νὰ χαθεῖ» στὴν κυριολεξία, γιατί δὲν κρατήσαμε τίποτε πὺ ν' ἀνήκει ἰδιαίτερα στὸν καθένα ἢ πὺ ν᾿αἶναι ἢ δικό του ἢ δικό μου.

Ὅταν ὁ Λαίλιος, μπροστὰ στοὺς ρωμαίους ὑπάτους, πὺ, ὕστερ' ἀπὸ τὴν καταδίκη τοῦ Τιβέριου Γράχου, κνηγοῦσαν ὅλους ὅσοι ἦσαν μὲ τὸ μέρος του, ρώτησε τὸν Γάιο Βλόσιο (πὺ ἦταν ὁ κυριότερος φίλος του⁴) τί θ᾿ ἔκανε γιὰ χάρη του⁵, κι ἐκεῖνος ἀποκρίθηκε: «Τὰ πάντα!», «Πῶς τὰ πάντα; ἔξακολούθησε⁶. Δηλαδή τί! ἂν σὲ πρόσταζε νὰ βάλεις φωτιὰ στοὺς ναοὺς μας;» «Δὲ θὰ μοῦ τὸ πρόσταζε ποτέ», ἀποκρίθηκε ὁ Βλόσιος. «Ἄλλ' ἂν σ' τὸ πρόσταζε;» ἐπέμεινε ὁ Λαίλιος. «Θὰ ἐκτελοῦσα τὴν προσταγή του», ἀποκρίθηκε ὁ Βλόσιος. Ἄν ἦταν τόσο τέλεια φίλος τοῦ Γράχου, ὅπως λένε οἱ ἱστορίες, δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ ἐρεθίσει τοὺς ὑπάτους μ' αὐτὴ τὴν ὕστερη καὶ θαρρετὴ ὁμολογία, καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ παρατήρει τὴ βεβαιότητα πὺ εἶχε γιὰ τὴ θέληση τοῦ Γράχου⁷. Ἐκεῖνοι ὥστόσο πὺ βρίσκουν τὴν ἀπάντηση αὐτὴ ἀντάρτικη, δὲν καταλαβαίνουν αὐτὸ τὸ μυστήριον⁸, καὶ δὲν παίρνουν ὡς βάση, ὅπως καὶ εἶναι, ὅτι εἶχε τὴ θέληση τοῦ Γράχου στὸ χέρι του, καὶ γιατί μπορούσε νὰ τὴν ἔχει καὶ γιατί τὴν ἤξερε. Ἦσαν περισσότερο φίλοι παρὰ πολῖτες, περισσότερο φίλοι παρὰ φίλοι ἢ ἐχθροὶ τῆς πατρίδας τους, παρὰ φίλοι στὴ φιλο-

4. Τοῦ Γράχου.

5. Γιὰ χάρη τοῦ Γράχου.

6. Ὁ Λαίλιος.

7. Τὴν ψυχοσύνθεση, τὴ νοοτροπία του, πὺ δὲ θὰ τὸν ἄφηναν νὰ προστάξει τὸ φίλο του νὰ κάψει τοὺς ναοὺς τῆς πατρίδας τους.

8. Τῆς φιλίας.